ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN—POLONIA

VOL. XXXV, 14 SECTIO G 1988

Instytut Prawa Cywilnego UMCS
Zakład Prawa Gospodarczego

Dag Makary OPOLSKI

Wybrane zagadnienia ochrony jakości produktów przemysłowych wprowadzanych do obrotu

Некоторые вопросы охраны качества вводимых в оборот промышленных изделий

Selected Problems of Quality Protection of Industrial Products Introduced into Circulation

UWAGI WSTĘPNE

Problematyka jakości wyrobów przemysłowych od dłuższego czasu pozostaje w kręgu zainteresowań zarówno opinii publicznej, jak i przedstawicieli nauk ekonomicznych i prawie wszystkich dyscyplin prawniczych. W obecnych warunkach społeczno-ekonomicznych, dobie chaotycznych prób znalezienia dróg wyjścia z kryzysu, decydującą rolę odgrywają — jak w każdej sytuacji gospodarczej — prawa ekonomiczne, ale możliwość właściwego wyzyskania efektów działania tych praw powstaje w wyniku odpowiednio stosowanych instrumentów prawnych. Wysoka jakość wyrobów wydaje się głównym, oprócz efektywności produkcji, celem reformy gospodarczej, toteż regulacje prawne, dotyczące tego zagadnienia, nabierają wielkiego znaczenia.[1]

Rozwiązania prawne, powiązane w jakiś sposób z problemem jakości produkcji, znajdują się w każdym prawie akcie prawnym dotyczącym funkcjonowania gospodarki, których tak wiele ukazało się od jesieni 1981 r. W równym stopniu postanowienia dotyczące samorządności przedsiębiorstw państwowych, zasad planowania czy warunków ustalania

[1] Zob. *Program realizacyjny II etapu reformy gospodarczej, Projekt*, Wyd. „Rzeczypospolitej", Warszawa 1987.

cen związane są z zagadnieniami jakości wyrobów, są to jednak przepisy ogólne, ramowe, które dopiero powiązane z innymi konkretnymi normami tworzą regulacje dotyczące bezpośrednio jakości. Tę grupę przepisów pozostawiam w całości poza ramami tego opracowania.

Problematyka jakości towarów zawiera dwa podstawowe zagadnienia: sposoby przeciwdziałania złej jakości (powiązane ze stymulacją odpowiedniej jakości) i odpowiedzialność za niewłaściwą jakość. Przez długie lata ciężar ochrony jakości spoczywał głównie na cywilnoprawnych instytucjach odpowiedzialności za niewłaściwą jakość świadczenia. Od pewnego czasu zauważa się przesunięcie zainteresowań, a co za tym idzie — działań ustawodawczych na próby oddziaływania na jakość towarów już w fazie produkcji, a najpóźniej — przed wprowadzeniem ich do obrotu. Z uwagi na niewystarczający system odpowiedzialności cywilnoprawnej za nieodpowiednią jakość świadczenia, wprowadza się nowe instrumenty, uniemożliwiające złą produkcję. Sytuację taką spowodowały dwie główne przyczyny: niewystarczająca ochrona interesów indywidualnego konsumenta i względy ekonomiczne w postaci potrzeby minimalizacji strat w skali społeczeństwa. W warunkach kryzysu ekonomicznego, charakteryzującego się brakiem towarów i panowaniem tzw. rynku producenta, instytucje rękojmi czy gwarancji rolę swoją mogą spełnić tylko w ograniczonym stopniu. Poza tym uznaje się, że w niektórych wypadkach należy strzec interesów konsumenta niezależnie od jego woli (a ta niezbędna jest przy dochodzeniu roszczeń z rekojmi czy gwarancji), szczególnie gdy niewłaściwa jakość wyrobów zagrozić może jego życiu czy zdrowiu. W krajach o ustabilizowanej gospodarce liczba takich wypadków rozszerza się, o czym świadczą wydawane przepisy o obowiązku atestacji coraz większej ilości wyrobów.[2] Poza tym nieporównywalnie większe znaczenie ma wychwycenie wyrobu o złej jakości przed rozpoczęciem czy zaraz po uruchomieniu produkcji niż dopiero na etapie sprzedaży w handlu detalicznym.

W związku z tym pojawił się i zadomowił na stałe w piśmiennictwie prawniczym podział sposobów ochrony jakości na tzw. ochronę kreatywną i repulsywną. Najczęściej poprzez ochronę kreatywną rozumie się wszelkiego rodzaju środki mające na celu umożliwienie docierania na rynek wyłącznie wyrobów o odpowiedniej jakości, a za ochronę repulsywną (lub repulsyjną) uznaje się chroniące indywidualnego konsumenta instytucje odpowiedzialności za niewłaściwą jakość (głównie gwarancję i rękojmię).[3]

---

[2] Por. M. Wierzbowski: *Jakość wyrobów, Zagadnienia administracyjnoprawne*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1984, s. 46 i n.

[3] Tak Cz. Żuławska: *Ochrona konsumenta przed niewłaściwą jakością świadczenia w prawie polskim*, „Studia Prawnicze" 1979, z. 1, s. 52 oraz *id.: Obrót*

Wspomniane wyżej regulacje nie ograniczają się tylko do środków o charakterze raczej administracyjnoprawnym, pełniących rolę jak gdyby barier — „sit", wychwytujących podukcję niskiej jakości (takich jak normalizacja, kwalifikacja jakości itp.). Zawierają one także odgrywające coraz większą rolę unormowania dotyczące znaków towarowych i znaków jakości, które wprawdzie bezpośrednio nie prowadzą do selekcji towarów o niskiej jakości, ale w odpowiednich warunkach, poprzez decyzje dotyczące zakupu, podejmowane przez indywidualnych konsumentów, poważnie oddziałują na jakość produkcji.

Teraz rozpatrujemy wyłącznie zagadnienia związane z ochroną jakości wyrobów na etapie projektowania i produkcji. Pomija się natomiast problemy odpowiedzialności za niewłaściwą jakość czy zagadnienia kontroli jakości, ustroju i uprawnień organów kontrolnych oraz kilka innych instytucji prawnoadministracyjnych i prawnofinansowych.

Akty prawne regulujące zagadnienia jakości wyrobów nie są zbyt spójne oraz wydane zostały w znacznej części w okresie przed wprowadzeniem reformy gospodarczej. Spodziewać się należy, że wiele z nich zostanie zmienionych (np. zaawansowane są prace nad ustawą o normalizacji), dlatego zwrócono uwagę nie na konkretne przepisy, a na szersze problemy, wykraczające poza ramy określonych uregulowań.

Wspominając o aktach prawnych, nadmienić należy o próbie zebrania i usystematyzowania przepisów dotyczących jakości, jaką była ustawa o jakości wyrobów, usług, robót i obiektów budowlanych z 8 II 1979 r.[4] Ustawa ta, zapowiadana jako *sui generis* kodyfikacja przepisów o jakości, w najmniejszym stopniu nie spełniła swoich oczekiwań i zamiast systematyzacji wprowadziła jeszcze większy chaos prawny. Przepisy tej ustawy rzadko są stosowane w konkretnych wypadkach w praktyce, a znaczenie ma głównie jako podstawa aktów niższego rzędu, normujących poszczególne zagadnienia.[5]

POJĘCIE JAKOŚCI

Jakość to pojęcie wieloznaczne i pod różnymi znaczeniami często używane w praktyce. Stanowi przede wszystkim tradycyjną kategorię filozoficzną, posługują się tym pojęciem również nauki techniczne i ekono-

z udziałem konsumenta — ochrona prawna, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1987, s. 142 i n., gdzie do ochrony repulsywnej zalicza tylko rękojmię i gwarancję.

[4] Dz. U. nr 2, poz. 7, zm. 1987, nr 33, poz. 181.

[5] Por. analizę stanu prawnego w dziedzinie jakości i znaczenie ustawy o jakości — Wierzbowski: *op. cit.*, s. 39 i n., a szczególnie ss. 53—59.

miczne. Określeń pojęcia jakości jest bardzo wiele, a wyłącznie na gruncie literatury prawniczej i ekonomicznej można wskazać ich kilkanaście.[6] Definicje jakości znajdują się również w aktach prawnych, a wydana w r. 1979 ustawa o jakości wyrobów, usług, robót i obiektów budowlanych zawiera kilka nawet takich definicji.[7]

W polskim piśmiennictwie prawniczym większość definicji opiera się na określeniu jakości dokonanym przez Europejską Organizację Kontroli Jakości (EOQC): „Jakość produktu (wyrobu) jest stopniem, w jakim zaspokaja on wymagania użytkownika"[8]. Cechę charakterystyczną tej i podobnych definicji stanowi podejście od strony przydatności użytkowej towaru, a definiowaną w ten sposób jakość określa się zwykle jako jakość udatną. Jakość tę wyznacza suma cech charakterystycznych dla danej rzeczy, mających znaczenie dla użytkownika rzeczy. Spośród cech istotnych dla użytkownika można wyróżnić cechy funkcjonalności, trwałości i estetyki.[9]

Przeciwieństwem tego podejścia jest określenie jakości jako stopnia spełniania wymagań ustalonych przez normy. Jakość taka, nazywana jakością zgodności, polega na posiadaniu przez przedmiot określonych cech pozytywnych i nieposiadania negatywnych, co bez względu na inne okoliczności kwalifikuje go jako wyrób dobrej jakości. Ten sposób definiowania jakości jest powszechnie krytykowany przez polską doktrynę.[10] Mimo pozornej łatwości kryteriów, nie tylko nie sprawdza się w praktyce, ale w wielu wypadkach jest trudny do zastosowania. O niesłuszności opierania poziomu jakości wyłącznie na normach świadczy chociażby to, że pomimo zgodności olbrzymiej większości produktów z wymogami norm, na rynku znajduje się dużo towarów o niskiej i bardzo niskiej jakości. W normach uwzględniane są głównie cechy bezpieczeństwa i funkcjonalności (i to przeważnie od strony zastosowania technologii i materiałów), rzadziej — trwałości. Nie normowane są istotne dla określenia poziomu jakości kwestie wyglądu zewnętrznego, estetyki, wykonania, mody.

Powszechnie uznaje się, że na jakość wyrobu składają się jakość wzoru (typu) i jakość wykonania. Jakość typu można określić jako stopień spełnienia przez rozwiązanie projektowe (konstrukcyjne, materiałowe itp.) wymagań wynikających z przeznaczenia wyrobu. Jakość wykonania to stopień zgodności jakości danego egzemplarza z jakością typu, a konkretnie — z dokumentacją techniczną.

---

[6] Por. S. Dulski: *Jakość produkcji, planowania i zarządzania,* Warszawa 1971, s. 25 i n.

[7] Art. 9 pkt 2, 5, 7 cyt. ustawy.

[8] Definicja cyt. za *Małą encyklopedią ekonomiczną,* Warszawa 1974, s. 318.

[9] Por. Cz. Żuławska: *Gwarancja jakości, Studium prawne,* Kraków 1973, s. 64 i n.

[10] Por. np. Wierzbowski: *op. cit.,* s. 12 i n.; Żuławska: *Obrót...,* s. 62 i n.

W tym miejscu należy wspomnieć, że dla ostatecznego konsumenta przy określaniu poziomu jakości produktu znaczenie ma nie tylko jakość wzoru i wykonania, ale i fakt nieposiadania również wad nabytych po wytworzeniu. Konsument konkretyzuje swoją opinię o poziomie jakości danego wyrobu w trakcie użytkowania go i niejednokrotnie zmienia ją wskutek nadspodziewanej trwałości, niezawodności lub łatwości konserwacji produktu (albo też nietrwałości, zawodności itp.).

Uznając stopień spełnienia wymagań użytkownika za wyznaczający poziom jakości, trzeba stwierdzić, że przeciętny konsument nie jest zainteresowany szczególnie wysoką jakością towarów, gdyż wiąże się to z wyższą ceną, a przekracza przeważnie jego potrzeby. Niektóre produkty wysokiej jakości przeznaczone są wyłączne dla wąskich grup nabywców i fakt nieodpowiadania wymogom przeciętnego konsumenta nie może sprowadzać ich do rangi wyrobów o niskiej jakości.

REGULACJE PRAWNE KSZTAŁTUJĄCE JAKOŚĆ PRODUKTÓW PRZED WPROWADZENIEM ICH DO OBROTU

Przedstawione niżej instytucje prawne znajdują się głównie w polu zainteresowań nauki prawa administracyjnego. Nie dzieje się to bez podstaw, zarówno z powodu sposobu normowania tych zagadnień, jak i samej materii, w znacznej części podlegającej regulacjom charakterystycznym dla prawa administracyjnego. Zagadnienia te mają również niebagatelne implikacje cywilnoprawne, o czym szerzej przy poszczególnych instytucjach.

Przedstawione niżej rozwiązania prawne charakteryzuje również to, że oddziałują na poziom jakości produktów na etapie przed wprowadzeniem wyrobu do obrotu. Wtedy ma miejsce proces ustalania norm, dostrajania do nich parametrów wyrobu, atestacja na podstawie na przykład prototypu, kwalifikacja gotowej produkcji i ewentualnie kontrola pod kątem możliwości dopuszczenia wyrobu na rynek.

Normalizacja

Działalność normalizacyjna stanowi podstawowy sposób ustalenia przez organy państwowe poziomu jakości produkcji. Nie należy przez to jednak rozumieć, że jednym czy nawet głównym celem normalizacji jest ochrona jakości. Normy techniczne, ustanawiane w procesie normalizacji, to, oczywiście, regulatory jakości, ich funkcje są jednak szersze. Ustawa z 27 XI 1961 r. o normalizacji, regulująca proces normalizacji i przestrzegania norm technicznych, określa w art. 1 cele działalności normalizacyj-

nej. Podstawowymi, wysuniętymi na czoło dość długiej listy, są: zwiększenie stopnia typizacji i unifikacji produkcji, ułatwienie jej specjalizacji i koncentracji, określanie oraz podnoszenie jakości i obniżanie kosztów.[11] Pozostałe cele realizuje się jakby na boku głównego nurtu działalności normalizacyjnej. A. Michalska podaje trzy zasadnicze kierunki normalizacji: podporządkowanie, które następuje przez wprowadzanie jednolitej klasyfikacji i nazewnictwa, ujednolicanie produkcji w postaci unifikacji i typizacji oraz ustalanie wymagań jakościowych dla przedmiotów i czynności.[12] Kierunki te, moim zdaniem, właściwie określają sens normalizacji, wskazując jednocześnie na główne jej cele.

W praktyce cele te rzadko mogą być realizowane łącznie. Przeciwnie, zwykle koncentracja wysiłku na osiągnięciu jednego z nich powodować będzie rezygnację z realizacji drugiego. Z tego powodu, oceniając wpływ normalizacji na kształtowanie poziomu jakości, pamiętać należy o różnorodności funkcji spełnianych przez normalizację i możliwości stanowienia norm nie wpływających na podnoszenie jakości, ale realizujących inne, w danym wypadku priorytetowe, cele.[13]

Wynikiem działalności normalizacyjnej są normy techniczne, które w teorii normalizacji dzielone są na następujące typy: a) czynnościowe, wskazujące metody prowadzenia badań i procesów konstrukcyjnych i technologicznych; b) przedmiotowe, ustalające wymagania techniczne co do cech wyrobów oraz opakowania, transportu i przechowywania; c) znaczeniowe, dotyczące terminów, pojęć i symboli stosowanych do oznaczania wyrobów; d) klasyfikacyjne, porządkujące gospodarkę materiałową i ustalające typowe produkty i typowe procesy technologiczne.[14]

Ustawa o normalizacji wyróżnia ze względu na zakres obowiązywania i znaczenia dla gospodarki trzy grupy norm — Polskie Normy (PN), normy branżowe (BN), normy zakładowe (ZN).[15] Polskie Normy są powszechnie obowiązujące, ustala je Polski Komitet Normalizacji, Miar i Ja-

---

[11] Dz. U. nr 53 poz. 298, art. 1 ust. 1.

[12] Por. A. Michalska: *Ustanawianie i realizacja norm technicznych*, „Studia Prawnicze" 1972, nr 32, s. 24.

[13] Por. E. Łętowska: *Normy techniczne i dyspozycje umowy jako czynniki określające jakość przedmiotu świadczenia*, „Studia Cywilistyczne" 1979, t. XXIX, s. 106 i n.

[14] Por. np. Cz. Żuławska: *Jakość w produkcji i usługach*, [w:] *Instytucje prawne w gospodarce narodowej*, pod red. L. Bara, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź 1981, s. 328 oraz Michalska: *op. cit.*, s. 28.

[15] Nowy projekt ustawy o normalizacji technicznej zakłada rezygnację z norm branżowych przy jednoczesnym wzmocnieniu roli PN. Por. B. Adamski: *Projekt nowej ustawy o normalizacji technicznej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego" 1987, z. 7, s. 177 i n.

kości. Komitet nadzoruje ponadto całokształt prac normalizacyjnych, kontroluje wprowadzanie norm w życie i ich realizację. Normy branżowe obowiązujące w zakresie określonej branży ustalają właściwi ministrowie (mogą to uprawnienie przekazać dyrektorowi zrzeszenia lub innej jednostki organizacyjnej), a normy zakładowe obowiązujące w jednym lub kilku zakładach ustanawia dyrektor zrzeszenia (ma on także możliwość przekazania tego uprawnienia kierownikowi zakładu pracy).[16]

Charakter prawny norm technicznych jest przedmiotem szerokiej dyskusji w literaturze prawniczej. K. Gandor określa normy techniczne jako bezwzględnie obowiązujące normy administracyjnoprawne.[17] J. Szomański uznaje je za akty normatywne administracji.[18] E. Łętowska natomiast przyznaje im charakter aktów administracyjnych indywidualnych.[19] M. Wierzbowski omawia osobno PN i BN, charakteryzując je jako normy prawne stanowione przez organy administracji, osobno zaś normy zakładowe, którym przyznaje moc obowiązującą równą innym poleceniom przełożonych wydawanym w zakładach pracy (art. 100 § 1 k.p.[20]).

Norma techniczna ustanowiona i prawidłowo ogłoszona obowiązuje aż do jej uchylenia, co z zasady oznacza wprowadzenie nowej normy. Obowiązywanie to polega na tym, że przy działalności produkcyjnej, usługowej itp. istnieje obowiązek przestrzegania jej postanowień. E. Łętowska przyjmuje założenie, że obowiązywanie norm ogranicza się jedynie do produkcji standaryzowanej, prowadzonej w ramach działalności gospodarczej. Koncepcja ta rozwiązuje sporne dotychczas problemy obwiązywania norm przy produkcji eksperymentalnej, produkcji dla własnych potrzeb, a także produkcji wybrakowanej.[21]

Odstępstwo od normy może nastąpić tylko w wyniku udzielonego nań zezwolenia, które w przypadku PN wydaje Komitet na wniosek właściwego ministra, uzgodniony z zainteresowanymi ministrami, a w wypadku BN — również po uzgodnieniu z zainteresowanymi ministrami organ, który ją opracował. Zezwolenie takie jest pod względem prawnym aktem administracyjnym. Ustawa określa, że może być wydane tylko w przypadkach uzasadnionych ważnym interesem gospodarczym, nie precyzuje

---

[16] Sporne jest obecnie, czy BN obowiązują tylko j. g. u. (tak np. Michalska: *op. cit.*, s. 26), czy również przedsiębiorców prywatnych (por. np. K. Gandor: *System prawny normalizacji technicznej*, „Państwo i Prawo" 1974, z. 6). Problem ten w związku z zapowiadaną likwidacją BN stracił na znaczeniu.

[17] Gandor: *op. cit.*, s. 31.

[18] J. Szomański: *Podstawy prawne normalizacji*, Warszawa 1966, s. 106.

[19] Łętowska: *op. cit.*, s. 87 i n.

[20] Wierzbowski: *op. cit.*, s. 125 i n.

[21] Łętowska: *op. cit.*, s. 110 i n.

jednak bliżej tego interesu.[22] W praktyce zwolnienia takie udzielane są bardzo często. Równie często okazuje się odstępowanie od wymogów norm bez wymaganego zezwolenia, co tłumaczone jest przeważnie koniecznością gospodarczą i długim okresem oczekiwania na zezwolenie.[23] Nasuwające się pod wpływem tych rozważań zagadnienie sankcji z tytułu nieprzestrzegania norm technicznych przestawia się następująco:

Ustalone w art. 15 i 16 ustawy o normalizacji sankcje karne i karno-administracyjne okazały się przepisami martwymi, zupełnie nie stosowanymi.[24] Większe znaczenie mają sankcje administracyjne, głównie w postaci decyzji Ministra Rynku Wewnętrznego o zakazie zakupu i sprzedaży towarów złej jakości, niezgodnych z normą. Decyzja o zakazie zakupu i sprzedaży ma również implikacje w sferze stosunków cywilnoprawnych, a to wskutek orzecznictwa przyjmującego, że decyzja taka jest podstawą do odstąpienia przez jednostkę handlową od zawartej już umowy z dostawcą z winy dostawcy.[25] Naruszenie normy technicznej powoduje ponadto skutki cywilnoprawne w postaci nieważności czynności prawnej w tym zakresie, w jakim jest ona sprzeczna z normą, przy czym przyjmuje się, że w miejsce sprzecznych z normą ustaleń wchodzą *ex lege* przepisy normy.[26]

Określając wpływ normalizacji na poziom jakości produktów oraz oceniając spełnianie przez nią ustawowego celu podnoszenia jakości, należy wziąć pod uwagę niżej podane argumenty. Jak wskazują autorzy negatywnie oceniający rolę normalizacji w podnoszeniu poziomu jakości, hamuje ona w pewien sposób postęp techniczny poprzez ustalanie wymogów jakościowych na poziomie najsłabszych producentów. Poza tym normy są niezmienne (obowiązują zbyt długo), podczas gdy wymagania konsumentów rosną. Procedura tworzenia norm jest zła, gdyż zdominowana przez producenta, podczas gdy nie tylko konsument, ale i inne niezależne od wytwórcy organy mają niewielki wpływ na kształt powstających norm. Poza tym producent łatwo może uchylać się od postanowień norm dzięki instytucji zezwoleń na odstąpienie od normy.[27]

---

[22] Art. 10 ustawy o normalizacji. Por. na ten temat uwagi Wierzbowskiego: *op. cit.*, ss. 128—129. Wspomnieć w tym miejscu należy, że przygotowywany projekt nowej ustawy ma zawierać określenie wypadków, w których normy mogą nie obowiązywać lub mogą nie być stosowane. Por. Adamski: *op. cit.*, s. 178.

[23] Por. Michalska: *op. cit.*, ss. 35—36; Gandor: *op. cit.*, ss. 33—34.

[24] Por. obserwacje i wnioski K. Gandora: *Normy techniczne jako środek zabezpieczający jakość produkcji*, Warszawa 1971, ss. 9, 12.

[25] Por. orzeczenie GKA z 13 X 1970, zam. w „Przeglądzie Ustawodawstwa Gospodarczego" z. 5, poz. 864.

[26] Por. Łętowska: *op. cit.*, s. 95; Gandor: *System prawny...*, s. 31.

[27] Por. Wierzbowski: *op. cit.*, s. 123, Żuławska: *Jakość w produkcji...*, ss. 331—332.

Jednakże normy techniczne wpływają na konkretyzację obowiązków i uprawnień stron w zakresie pewnych cech świadczenia, ustalają pewne minimum, którego nie trzeba już negocjować oraz dzięki swojemu bezwzględnemu obowiązywaniu (PN i BN) chronią w jakiś sposób interesy indywidualnego konsumenta. [28]

Atestacja

Atestacja jest drugą obok normalizacji grupą instucji prawnych mających na celu oddziaływanie państwa na jakość produkcji. Inne są jednak cele stawiane atestacji, odmienny rodzaj ingerencji organów państwowych, zasięg i znaczenie dla gospodarki.

Pojęcie atestacji nie jest w literaturze jednolicie i precyzyjnie określone. Może to być zarówno zapewnienie, że dana partia towaru jest zgodna z normami i posiada określone cechy, wystawienie przez zewnętrzną jednostkę oceniającą zaświadczenia, że wyrób spełnia określone wymagania, jak i przyznanie producentowi prawa oznaczania wyrobu znakami stwierdzającymi poziom jego jakości (znaki jakości, bezpieczeństwa). [29] Podobne problemy napotykamy przy próbie definicji atestu, przy czym wspomnieć należy, że określenie „atest" jest praktycznie nie używane w tekstach aktów prawnych. Spotyka się natomiast takie terminy, jak: świadectwo jakości, cecha legalizacyjna, cecha probiercza, poświadczenie oględzin, zaświadczenie dopuszczalności typu itp.

Wracając do problemu znaczenia terminu atestacja, należy, moim zdaniem, odróżnić trzy sytuacje, które można określić tym pojęciem. Pierwsza — to zagadnienie ogólnej kwalifikacji jakości wszystkich wyrobów. Obowiązek ten zawiera art. 10 ustawy o jakości. Drugą kwestią jest szczególna atestacja niektórych rodzajów wyrobów, takich jak metale szlachetne czy narzędzia pomiarowe (problem ten łączyć się może często z instytucjami pozwolenia na produkcję i pozwolenia na wprowadzenie do obrotu). Trzecia — to specjalna kwalifikacja jakości, mająca na celu uzyskanie prawa do oznaczania wyrobu znakiem jakości czy znakiem bezpieczeństwa. To ostatnie zagadnienie wyłączone zostanie do odrębnego punktu, ponieważ znaki jakości stanowią wprawdzie również swego rodzaju atesty, ale funkcje ich są znacznie szersze i przejawiają się bardziej wyraziście na etapie po wprowadzeniu towaru do obrotu.

Zagadnienie kwalifikacji jakości normuje rozdz. 2 ustawy o jakości (art. 10—15, przy czym art. 13—15 zawierają postanowienia dotyczące znaków jakości i znaków bezpieczeństwa), a konkretyzują przepisy wy-

---

[28] Por. Łętowska: *op. cit.*, s. 123 i n.
[29] Por. Wierzbowski: *op. cit.*, s. 130.

danego na podstawie tej ustawy rozporządzenia Rady Ministrów z 31 VIII 1979 r. w sprawie kwalifikacji jakości wyrobów, usług i obiektów budowlanych.[30] Przepis art. 10 ust. 2 ustawy określa, że kwalifikacji wyrobów dokonuje producent, a w odniesieniu do niektórych wyrobów — powołuje do tego organy i jednostki organizacyjne. Kwalifikacja dokonywana przez producenta stanowi pod względem prawnym tylko zapewnienie co do jakości towaru, a wynikiem jej jest atest w postaci odrębnego dokumentu, napisu na wyrobie lub znaku (głównie zgodności z normą). Kwalifikacja dokonywana przez niezależny organ różni się zarówno procedurą, jak i skutkami w sferze prawnej.[31] Dokonywana jest wyłącznie pod kątem zgodności z normami, a w odniesieniu do niektórych wyrobów — z kryteriami określonymi dla wyrobów oznaczanych państwowymi znakami jakości.

Efektem końcowym kwalifikacji jest atest w postaci świadectwa kwalifikacji jakości lub w wypadku oceny negatywnej — wniosek jednostki kwalifikującej o wydanie nakazu zaprzestania produkcji. Świadectwo kwalifikacji jakości zwalnia według § 45 ust. 2 o.w.s. kupującego od odpowiedzialności z tytułu rękojmi.[32] Innego rodzaju obowiązek atestacji przewidują przepisy dotyczące niektórych towarów, których wysoka jakość ma szczególne znaczenie dla właściwego spełniania przez nie założonych celów. Przeważnie jest to obowiązek szczególnego zbadania wyrobu i uzyskania dla niego atestu, co stanowi warunek rozpoczęcia jego produkcji lub wprowadzenia go do obrotu. Obowiązek taki przewiduje na przykład ustawa o miarach i narzędziach pomiarowych w stosunku do narzędzi pomiarowych, prawo pobiercze — w stosunku do metali szlachetnych i inne.

Podsumowując krytycznie aktualny stan prawny, związany z atestacją wyrobów, należy zauważyć występującą różnorodność atestów, brak sprecyzowanych kryteriów atestacji oraz brak ustawowo powołanych kompetentnych organów atestujących. Nietrafny wydaje się obowiązek atestacji wszystkich wyrobów, podczas gdy istnieje obowiązek bezwzględnego przestrzegania norm, wynikających z przepisów o normalizacji. Przymusową atestację wyrobów uzasadniać powinny, moim zdaniem, tylko względy bezpieczeństwa, a szersze zastosowanie winna mieć atestacja dobrowolna w postaci udokumentowanych znakami, umieszczonymi na produktach zaświadczeń o jakości, pochodzących od niezależnych, budzących zaufanie konsumenta, organów.

---

[30] Dz. U. nr 22, poz. 130.

[31] Por. § 2 ust. 3 cyt. rozporządzenia.

[32] Ogólne warunki umów sprzedaży i umów dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej, załącznik do uchwały nr 207 RM z 27 IX 1982 r. w sprawie umów sprzedaży oraz umów dostawy między jednostkami gospodarki uspołecznionej, tekst jednolity MP 1986, nr 33, poz. 247.

Pozwolenie na produkcję lub wprowadzenie do obrotu

Omawiając prawne środki ochrony jakości wyrobów podczas procesu produkcji warto przedstawić również dwie instytucje o charakterze wyłącznie już administracyjnoprawnym, będące kolejnymi jak gdyby barierami, mającymi w założeniu niedopuszczanie na rynek produkcji o niskiej jakości. Instytucje te są przejawem bezpośredniej ingerencji organów państwowych w proces powstania wyrobu w celu niedopuszczenia do produkcji towarów o nieodpowiedniej jakości.

Pozwolenie na produkcję jest środkiem o niemałym znaczeniu, gdyż poważnie ogranicza swobodę producenta w kształtowaniu rynku i opóźnia wprowadzenie towaru do produkcji, dlatego też dotyczy tylko takich wyrobów, których zła jakość może spowodować wielkie szkody. Pozwolenie takie jest poprzedzone szczegółowymi badaniami, co upodabnia je do atestu wydawanego przez niezależny podmiot, często też pozwolenie na produkcję uzależnia się od wcześniejszego uzyskania atestu specjalnej jednostki badawczej.

Zezwolenia wymaga produkcja środków farmaceutycznych i artykułów sanitarnych, co przewiduje art. 19 ustawy z 29 I 1987 r. o środkach farmaceutycznych i artykułach sanitarnych [33], trucizn (ustawa z 21 V 1963 r. o substancjach trujących [34]), żywności dietetycznej oraz zawierającej składniki nie stosowane dotychczas w żywieniu ludzi (ustawa z 25 XI 1970 r. o warunkach zdrowotnych żywności i żywienia [35]).

Pozwolenie na produkcję wydaje się po sprawdzeniu, czy przyszły wytwórca ma warunki do produkcji tego rodzaju oraz po zbadaniu jakości próbki produktu. Część zezwoleń wydawana jest na czas określony, a niezależnie od tego istnieje zawsze możliwość cofnięcia pozwolenia w określonych wypadkach.

Pozwolenie na wprowadzenie do obrotu jest środkiem podobnym do pozwolenia na produkcję. Instytucje te jednak różnią się nieznacznie nie tylko momentem ich stosowania. Pozwolenie na wprowadzenie do obrotu jest środkiem w pewnym sensie łagodniejszym, gdyż wyrób, na który nie uzyskano takiego pozwolenia, może być na przykład produkowany dla własnych potrzeb. Pozwolenie na wprowadzenie do obrotu dotyczy niektórych wyrobów produkowanych w kraju oraz części importowanych (w tym wypadku występuje szczególny rodzaj atestu — problem ten został tu pominięty). Dla wyrobów produkowanych w kraju pozwolenia na wprowadzenie do obrotu wymagają głównie środki chemiczne ochrony roś-

[33] Dz. U. nr 3, poz. 19.
[34] Dz. U. nr 22, poz. 116.
[35] Dz. U. nr 29, poz. 254 zm. Dz. U. nr 12 z r. 1972, poz. 115.

lin[36] oraz mięso z uboju gospodarczego[37]. Pozwolenia takiego wymaga również wprowadzanie do obrotu niektórych rodzajów kosmetyków, przy czym przyjmuje tu ono postać obowiązku rejestracji.

Wydawanie pozwoleń poprzedza oczywiście badanie towarów, którego procedurę określają odrębnie poszczególne dla tych towarów przepisy.[38]

INSTRUMENTY PRAWNE POŚREDNIO ODDZIAŁUJĄCE NA JAKOŚĆ WYROBÓW

Instytucje znaków jakości i znaków towarowych różnią się zasadniczo od pozostałych, przedstawionych wyżej. Podczas gdy konsekwencje prawne normalizacji czy atestacji obowiązują producentów niezależnie od ich woli, co gwarantowane jest przymusem państwowym, stosowanie obu rodzajów znaków należy z zasady do uprawnień wytwórców.[39]

Drugą i zasadniczą różnicą jest to, że kształtujące jakość wyrobu działanie tych instytucji przejawia się nie bezpośrednio w trakcie czy zaraz po zakończeniu procesu produkcji, ale w wyniku pewnego rodzaju interakcji, która ma miejsce w efekcie ukształtowania opinii konsumentów.

Znaki jakości

Znakiem jakości w najbardziej rozpowszechnionym znaczeniu określa się graficzną formę świadectwa wysokiej jakości wyrobu, przyznawaną przez właściwy organ. Jak już wspomniałem przy okazji omawiania problemów atestacji, znak jakości można uznać za pewnego rodzaju atest, przy czym celem tego rodzaju atestacji nie jest dopuszczenie wyrobu do produkcji czy obrotu, a przyznanie producentowi prawa do oznaczania danego wyrobu wspomnianym znakiem graficznym.

System oznaczania wyrobów znakami jakości istnieje wprawdzie w Polsce prawie od 30 lat, ale zapisu rangi ustawowej doczekały się znaki

---

[36] Zob. zarządzenie Ministra Rolnictwa w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na dopuszczenie do obrotu handlowego chemicznych środków ochrony roślin, MP 1965, nr 29, poz. 156.

[37] Rozporządzenie Ministra Handlu Wewnętrznego w sprawie obrotu mięsem pochodzącym z uboju gospodarskiego (Dz. U. 1959, nr 70, poz. 445 z późn. zm.). Na temat ochrony jakości produktów żywnościowych por. M. Nestorowicz, R. Paczulski: *Aspekty prawne ochrony żywności*, [w:] *Niektóre zagadnienia ochrony żywności, Materiały konferencji naukowej*, Toruń 1986.

[38] Instytucje pozwolenia na produkcję i wprowadzenie do obrotu omawia obszernie Wierzbowski: *op. cit.*, ss. 158—170.

[39] Wyjątkiem jest wprowadzony w latach siedemdziesiątych obowiązek uzyskiwania znaku jakości na wyroby ustalane wykazem przez prezesa PKNMiJ.

jakości w art. 13 ustawy o jakości z r. 1979, który stanowi, że wyroby wyższej jakości mogą być oznaczane znakami jakości.

Znaki te od lat dzielą się na dwie klasy: „Q" i „1". Wydana na podstawie ustawy o jakości i obowiązująca obecnie uchwała nr 25 Rady Ministrów z dnia 6 II 1984 r. w sprawie oznaczania wyrobów państwowymi znakami jakości i znakiem bezpieczeństwa oraz konsekwencji ekonomicznych za nieodpowiednią jakość określa w § 2 warunki, jakie mają spełniać wyroby oznaczane znakiem jakości.[40] Na podstawie tego przepisu znakami jakości „Q" i „1" mogą być oznaczane wyroby, które, spełniając wymagania użytkowników w zakresie nowoczesności rozwiązań technicznych, bezpieczeństwa użytkowania, walorów użytkowych i wzorniczych, odpowiadają równocześnie analogicznym wyrobom o najwyższym światowym poziomie jakości (w wypadku znaku „1" o wysokim światowym poziomie jakości), ze szczególnym uwzględnieniem kryteriów charakteryzujących materiałochłonność i energochłonność.

Kryteria kwalifikacyjne przyznania prawa do oznaczania wyrobów którymkolwiek ze znaków jakości obejmują zarówno zgodność jego cech z normami, jak i walory użytkowe i estetyczne istotne z punktu widzenia konsumenta.

Ocena jakości zakończona przyznaniem znaku jakości nie jest jednorazowa i ostateczna. Podstawowym warunkiem utrzymania prawa do oznaczania wyrobu znakiem jest stabilność poziomu jakości. Obecnie obowiązujące przepisy uchwały nr 25 wprowadziły przepis stanowiący, że prawo do oznaczania wyrobów państwowymi znakami jakości przyznaje się na okres nie dłuższy niż 3 lata. Producent może być pozbawiony prawa do oznaczania wyrobów także przed upływem terminu, na jaki prawo to otrzymał. Nastąpić to może w efekcie stwierdzenia podczas kontroli niedotrzymywania wymagań określonych w zezwoleniu uprawniającym do oznaczania wyrobu znakiem jakości. Niezależnie od tego, nałożony jest na producenta obowiązek wstrzymania oznaczania i zawiadomienia jednostki kwalifikującej w razie pogorszenia jakości produkcji. Uchwała wprowadza również sankcje w wypadku naruszenia powyższych norm w postaci obowiązku odprowadzenia stosownych kwot do budżetu państwa.

W celu zachęcenia producentów do oznaczania wyrobów znakami jakości wprowadzono różnego rodzaju bodźce o charakterze ekonomicznym. Bodźce te to głównie ulgi podatkowe, cenowe lub w postaci podwyższonej dotacji przedmiotowej. Przyznać jednak należy, że bodźce te nie zachęcają odpowiednio producentów do zdobywania znaków jakości, co potwierdza niechęć wytwórców do zgłaszania wyrobów do kwalifikacji. Sytuacja ta doprowadziła do zarządzenia obligatoryjnych badań kontrol-

[40] MP nr 6, poz. 45.

nych dla grupy wyrobów umieszczonych na specjalnym wykazie ustalonym przez Prezesa PKNMiJ. [41]

Główną rolę powinny odgrywać raczej bodźce oparte na ułatwieniu dotarcia do konsumenta i co za tym idzie — zysku ze zwiększonej sprzedaży. Możliwość taką daje nie posiadana przez inne rodzaje atestów funkcja informacji konsumenta o oficjalnie stwierdzonej wysokiej jakości wyrobów oraz związana z nią funkcja wyróżniająca wyrób spośród innych tego typu.

Oczywiście, w aktualnej sytuacji rynkowej funkcja ta nie ma odpowiedniego znaczenia, ale w momencie względnej stabilizacji gospodarki znaki jakości obok znaków towarowych stać się powinny głównym środkiem kreatywnej ochrony jakości produkcji.

Na zakończenie rozważań o znakach jakości podkreślić trzeba ich szczególne znaczenie cywilnoprawne w obrocie, przejawiające się w fakcie, że oznaczane nimi, podobnie jak i zaopatrzone w świadectwo jakości, wyroby zwolnione są na podstawie § 45 ust. 2 o.w.s. od obowiązku badania ich przez kupującego, nie powodując utraty jego uprawnień z tytułu rękojmi za wady.

Znaki towarowe

Celem oznaczania przez producenta swoich wyrobów znakami towarowymi jest odróżnianie ich od innych tego samego rodzaju towarów wytwarzanych przez inne przedsiębiorstwa. Polska ustawa o znakach towarowych podaje w art. 4 definicję znaku towarowego, określając, że może nim być znak nadający się do odróżniania towarów lub usług określonego przedsiębiorstwa od towarów lub usług tego samego rodzaju. Znakiem towarowym może być w szczególności wyraz, rysunek, ornament, kompozycja kolorystyczna, forma plastyczna, melodia lub inny sygnał dźwiękowy bądź zestawienie tych elementów.[42]

Tradycyjnie wyróżnia się trzy funkcje znaku towarowego: odróżniającą, gwarancyjną i reklamową. [43] Z problematyką jakości wyrobów szczególnie związana jest funkcja gwarancyjna, przejawiająca się poprzez „zmuszanie" producenta do utrzymywania oznaczonego wyrobu na przynajmniej ta-

[41] Por. Żuławska: *Jakość w produkcji i usługach...*, s. 333.

[42] Ustawa z 31 I 1985 r. o znakach towarowych — Dz. U. nr 5, poz. 17.

[43] Por. J. Koczanowski: *Funkcje i ochrona prawna znaków towarowych*, „Zeszyty Naukowe UJ" — „Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej", Kraków 1976, s. 49 i n. Podobnie M. Kępiński, który oddziela wyraźnie funkcję odróżniającą, jako chronioną przez prawo, od gospodarczych, tj. oznaczania pochodzenia towarów, ochrony zaufania nabywców (gwarancyjnej i reklamowej). Por. *Rozporządzenie prawem z rejestracji znaku towarowego*, Poznań 1979, s. 52 i n.

kim jak dotychczas poziomie jakościowym.[44] Wytwórca dający na rynek oznakowany, nieanonimowy wyrób, wykształca u konsumentów przekonanie, że wszystkie wyroby w ten sposób oznakowane charakteryzują się określonym poziomem jakości. Jeżeli w odczuciu konsumentów jest to jakość wysoka, ma miejsce proces określany mianem wyrabiania marki (można chyba także mówić o wyrabianiu „złej marki" przez produkty o szczególnie niskiej jakości). W efekcie tego procesu producent, chcąc utrzymać dobre imię znaku, którym opatruje swoje wyroby, nie może dopuścić do pogorszenia się jakości oznakowanych tym znakiem produktów, gdyż prowadzi to do utraty znaku towarowego, a w następstwie spadku sprzedaży. W warunkach szybkiego rozwoju postępu technicznego zależność ta będzie zmuszać wytwórcę do stałego podwyższania jakości towarów w obawie przed wyrobieniem oznaczanym swoim znakiem wyrobom renomy przestarzałych.

Na marginesie tych rozważań nasuwa się ponownie uwaga o warunkach funkcjonowania podanych zależności. Funkcja gwarancyjna, kształtująca jakość wyrobów, zachowuje swoje atuty w walce konkurencyjnej o utrzymanie się na rynku czy pozyskanie nowych klientów. W warunkach powszechnego rynku producenta, kiedy każdy prawie towar wykupywany jest natychmiast, żadnej prawie roli nie odgrywa fakt pochodzenia go od tego, a nie innego producenta.

Na zakończenie tych krótkich uwag przedstawić należy problem relacji pomiędzy znakiem jakości a znakiem towarowym. Obie te instytucje, posiadające funkcję wyróżniającą i gwarancyjną, spełniają podobne role na normalnym, ustabilizowanym rynku. Inny jest jednak mechanizm działania tych funkcji. Znak jakości to w istocie zapewnienie o wysokiej jakości wyrobu, poręczone przez autorytet odpowiedniego organu państwowego, dokonywane przede wszystkim jednak w oparciu o normy techniczne. Znak towarowy stanowi wyznacznik jakości na skutek nadania mu tej roli poprzez opinię nabywców, tak też z wyłączeniem wypadku użycia go po raz pierwszy skuteczniej świadczy o poziomie jakości wyrobu niż gwarancja administracyjna, jaką otrzymuje znak jakości.[45]

PODSUMOWANIE

W związku z omawianym zagadnieniem nasuwa się kilka uwag na temat obecnego stanu uregulowań dotyczących prawnej ochrony jakości, dotychczasowych kierunków zmian po wprowadzeniu reformy gospodarczej oraz wnioski *de lege ferenda*.

---

[44] Por. Koczanowski: *op. cit.*, s. 52.
[45] *Ibid.* s. 57.

Prawne systemy normalizacji i atestacji spełniają niewątpliwie określone role, ale dotychczasowe doświadczenia wskazują, że ten sposób kształtowania poziomu jakości zdecydowanie się nie sprawdza. Doceniając standaryzacyjną funkcję norm oraz znaczenie atestacji dla kontroli wprowadzania do obrotu wyrobów o szczególnym charakterze, stwierdzić należy, że droga administracyjnoprawna nie jest właściwym sposobem regulacji poziomu jakości.

O wiele lepszym wyznacznikiem oczekiwanego poziomu jakości jest wola konsumenta. Jeżeli zapewnione są warunki, w których może ona właściwie się przejawiać, może osiągnąć możliwość sterowania jakością, bez zbędnego nakładu środków poprzez mechanizmy ekonomiczne. Działania o charakterze prawnym nie są w stanie bezpośrednio uzdrowić rynku. Można jednak kształtować ten rynek poprzez na przykład likwidację monopoli. Pierwszym krokiem w tej dziedzinie jest niewątpliwie ustawa z 26 I 1987 r. o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym w gospodarce narodowej.[46] Ustawa ta oprócz ogólnych regulacji zawiera dwie normy, w których pojawia się konkretnie problem ochrony jakości. Są to przepisy art. 14 ust. 2 i art. 18 ust. 2, według których organ antymonopolowy nie zakazuje porozumień monopolowych ani połączenia jednostek gospodarczych, jeżeli przynoszą one korzyść w postaci między innymi poprawy jakości towarów.[47] Spostrzec należy, że przedsięwzięcia antymonopolowe należą na całym świecie do głównych celów organizacji konsumenckich. Tylko w warunkach konkurencji odgrywać zaczynają rolę elementy wyboru towaru — znaczenia nabierają znaki jakości i znaki towarowe.

Wydaje się, że przyjęta droga ochrony jakości jest klasycznym przykładem prób likwidacji skutków, a nie przyczyn. Koronnym świadectwem tej tezy jest ustawa o jakości. Regulacje wprowadzone tą ustawą nawet, zakładając znakomite, optymalne ich oddziaływanie, nie zlikwidują przyczyn powodujących, że przedsiębiorstwa produkują wyroby o niskiej jakości, bo przyczyny te nie tkwią w nieprawidłowej kwalifikacji czy niewystarczającej kontroli. Sytuacja, polegająca na tym, że produkcja taka jest w ogóle możliwa i można sprzedać jej efekty, stanowi wynik działania określonych praw ekonomicznych, z których znajomości należy korzystać. W związku z tym nie należy koncentrować się na regulacjach typu nakazowego, ale tworzyć konstrukcje prawne właściwie godzące prawa wolnego rynku z założeniami racjonalnej polityki gospodarczej

---

[46] Dz. U. nr 3, poz. 18.

[47] Problematykę ochrony antymonopolowej omawia jeszcze na gruncie projektu ustawy K. Sobczak: *Niektóre aspekty grupowania przedsiębiorstw oraz ochrony antymonopolowej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego" 1986, nr 8—9, s. 234 i n.

Być może, ustawa o przeciwdziałaniu praktykom monopolistycznym w gospodarce narodowej okaże się pierwszą jaskółką, oznajmiającą wprowadzenie następnych podobnego typu uregulowań.

РЕЗЮМЕ

В статье указаны основные правовые учреждения, нормирующие вопросы качества промышленных изделий (вне поля зрения остаются проблемы ответственности за плохое качество). Работа содержит кроме введения и заключения три раздела, касающиеся поочередно: понятия качества, правовых регулирований, определяющих качество изделий перед введением их в оборот и правовых инструментов, влияющих косвенно на качество изделий.

Анализируя понятие качества, автор приводит дефиницию качества изделий, а также делает некоторые замечания по терминологии, конкретизирующие следующие понятия: качество изделия, производства, соответствующее качество, удачное качество.

Обсуждая правовые регулирования, автор обращает внимание на средства административно-правового характера, применение которых гарантируется государственным нажимом и которые не позволяют производить и допускать в оборот изделия плохого качества. Эти средства — это нормализационная деятельность, разные виды аттестаций, а также учреждения, разрешающие производить и вводить изделие в оборот.

Автор показывает учреждение знаков качества, а также институт товарных знаков, формирующих совсем другим образом уровень качества продукции.

Наконец, автор выдвигает тезис, что законодательные действия, предпринятые с целью повысить уровень качества продукции, должны концентрироваться на демонополизации рынка, первым признаком чего является, как кажется, закон о противодействии монополистическим практикам в народном хозяйстве.

SUMMARY

Basic law institutions that regulate the problem of the quality of industrial products were discussed, excluding the question of liability for improper quality, which was omitted. Beside the introduction and conclusion the study consists of 3 chapters, which respectively deal with the concept of quality, legal regulations that determine the quality of products before introducing them into circulation and with legal instruments that indirectly influence the quality of products.

The analysis of the concept of quality included a definition of the quality of products and some terminological considerations describing the following concepts: the quality of the product, workmanship, quality of conformity and fair quality. In the discussion of legal regulation emphasis was laid on administrative-law measures, the application of which is guaranteed by state coercion and which are meant to prevent the production and admission into circulation of products of defective quality. These measures include standardization, different kinds of attestation and licences to manufacture or introduce products into circulation. The insti-

tutions of marks of quality and trade marks were discussed, which determine the quality level of production in entirely different ways.

The conclusion contains a thesis that legislation meant to raise the quality level of production should be primarily focussed on demonopolization of the market, the first manifestation of it being the act on preventing monopolistic practices in the national economy.